

KUBIZMUS ÉS TARKAHARKÁLY

Nemes Nagy Ágnes: Négy kocka

1

*Az első ablak-kocka park.
Egy kerti út, lombtalan ágak között,
egy kerti út, oldalt tiszafa tömbje
apró téli gyümölcscsel pettyesen,
századvégi üvegfestmény-pirossal,
s volnának itt még,
volnának itt még részletek, – minek?
Ami jegyzi a kocka-képet
az a kerti út, az a madárnyak-út,
amint nem szóval, csak kézmozdulattal
jelölhetően hátrahajlik,
s el-nem-gondolható madár-fejét
a homályos kerti sűrűbe nyújtja.*

2

A második ablak-kocka párás.

3

*A harmadik ablak-kocka beton.
Úgy értem: egy garáztető
(melyet a párkány félbe vág s alatta
nem láthatóan, rájukszabott
ponyvaruhában a szerkesztett állatok,
a lakkozott, a csiszolt, a krómozott
felületek villámaint behúzva,
és hengereikben üregesen
a néma, négy ütem
téli garázsok alvadt hűvösével)
és kint a forró, téli napsütések,
s a tarkaharkály trópusi
színeinek éghajlat-tévedése,
amint át vág a hőmező fölött
és elfordítja a látóhatárt,
mint egy volánt, pörögve,
déli napot villámló délkörökre.*

A negyedik ablak-kocka ég,
kifeszített ég, ráncatlanul.
A földi légkör ritka némasága,
amint nem írja, sűrű tábla,
fogyhatatlan felhőbeszédeit,
egy-két vonal csak, jel-törmelekek,
megkísérelt értelmezések,
foszlány, képző, ígéret.

„A legnagyobbak művében is sokszor világosan kimutatható az a két-három legfontosabb téma, ami egész életüket végigkísérte” – írja Nemes Nagy Ágnes egy Rónay Györgyöt köszöntő írásában.¹ Nemes Nagy Ágnes esetében az egyik ilyen vezértéma a *nézés* és ezzel szoros összefüggésben a *képek*. Hogy mit, miért és hogyan nézünk vagy nézzünk, az költőként is, esszéíróként is, magánemberként is szüntelenül foglalkoztatta. Álljon itt három jellegzetes példa a sok közül.

A *költői kép* című nagy ívű tanulmányában Dsida Jenő *A sötétség verse* című költeményét idézi: „...Mondd, kissé mártottál-e már / hófehér cukrot barna lébe, / egy feketekávé pohár / keserű, nyirkos éjjelébe? / S figyelted-e: a sűrű lé / mily biztosan, mily sunyi-resten / szivárog, kúszik fölfel / a kristálytisza kockatestben? / Így szívódik az éjszaka / beléd is, fölfelé eredve...” – majd elemzését ezzel a megjegyzéssel kezdi: „Ezt a kávéba mártott cukrot, ezt megnézte Dsida Jenő.”² Igen, *megnézte*. Ahogyan Nemes Nagy Ágnes használja ezt a szót, hallatlan súlyt kap: az alapos szemügyre vétellel vagy még inkább a tárgy letapogatásával lesz azonos, a jelenség specifikumainak *pontos* észlelésével, számbavételével. Így kell nézni – és persze aztán megfelelő szavak és szerkesztésbeli fortélyok szükségeltetnek, hogy létrejöjjön az a hiper-szenzuális, *ráismertető* költői kép, ami Nemes Nagy Ágnes saját költészetének is fundamentuma.

A Dsida-vers kapcsán beszél a látás és láttatás egy másik fontos mozzanatáról: ez a kép kiemelése, *kivágása* a környezetéből, észrevételeink óriási és érdektelen csoportjából. „Milyen jó kivágás!”, mondta egyszer nekem; egyik egyetemi órája után jöttünk a francia tanszékről a bölcsészkar Pesti Barnabás utcai épületének folyosóján.³ Fölkaptam a fejem, s néztem, mit néz. Az ablak kivágta látványt nézte. Arról a pontról, ahol épp voltunk, a Belvárosi plébániatemplom egyik gótikus részletét lehetett látni. Figyelt, észrevet- te. És megmutatta nekem is a valóban remek képet. Nézni tanított.

A harmadik példa egy Jézusról szóló jegyzete. „Hogy mit gondolok Jézus alakjáról, arra egy legendával szeretnék mindenekelőtt felelni. Apokrif, de eléggé ismert. Jézus és tanítványai egy mezei ösvényen járnak. Egyszerre csak egy kutya teteme fekszik előttük az ösvényen keresztbe, már oszladozó állapotban. A tanítványok sietve és viszolyogva lépnek át a kutya tetemén, Jézus megáll előtte, nézi, aztán utánaszól a tanítványoknak: Nézzétek csak, milyen szép a foga” – írja a költőnő, majd így folytatja:

„Milyen szép a foga. Nekem ez fontos mondat és nagyon jellemző. Meglátni a legviszolyogtatóbban, amely persze nemcsak a kutya tetem, hanem az élet nyomorúsága, esendősége, félelme, a halál, a sors – meglátni mindabban, ami szép, valami részletet találni, ami szembeszegül a visszataszító látvánnyal, a félelemmel, azt én kivételesnek tar-

¹ Nemes Nagy Ágnes: Rónay György hatvanéves. In: NNÁ: *Az élők mértana. Prózai írások*, Osiris, Bp. 2004, I. 598.

² Nemes Nagy Ágnes: *A költői kép*. In: NNÁ: *Szó és szótlanság. Összegyűjtött esszék I.*, Magvető, Bp., 1989, 231.

³ 1977 tavaszán; Nemes Nagy Ágnes ekkor műfordító szemináriumot tartott az ELTE bölcsészkarán, a francia tanszéken.

tom és általánosnak is. [...] Nemcsak esztétikainak tartom Jézus megjegyzését, de hogy, erkölcsinek, filozófiaiának, morális bátorságnak, vitalitásnak. Az oszló kutyatetem és a szép fog – ez a két pólus, ami közt az ember egzisztál: esendőség, törekénység, halál – életkedv, életöröm. Jézus az én szememben az esendőség hőroza.”⁴

S ehhez kapcsolódik a költőnőnek még egy nyilatkozata: „...mindenféle tárgyat szeretek, de a jelentéktelen tárgyak egyre fontosabbá válnak nekem. A morzsalékok, egy faág, egy pléhkanál, egy kavics, és a fent említett nejlonszatyor. Valahogy épp ezért tetszenek nekem, mert morzsalékok, mert rész-mivoltukat nagyon erősen érzékelem, és talán az ellentétnél fogva különösen nagyra látom azt a jelentést, ami belőlük szól.”⁵

*

A *Négy kocka*: négy ablak-kocka; pontosabban: négy ablakszem, ablak-négyzet által kihasított *négy kép*, négy képkivágás. Ül a költő a jól fűtött téli szobában (mondjuk Szigligeten), és kinéz az ablakon. De nem úgy, mint más halandó – ő külön-külön tekint ki az ablakszemeken, és – láss csudát! – négy különféle képet lát, mintha nem is egy ablakhoz tartoznának az ablak-kockák. Pedig egy ablak ez, másként nem lenne indokolt ablak-kockákról beszélni.

De vajon lehetséges-e olyan ablak, amelynek négy részén át ennyire különböző képeket látni? Meglehetősen valószínűtlen. Ám ha az 1. és a 4. a két felső ablakszem (parkrészet; ég), a 2. és a 3. a két alsó (párás üveg; garázstető), talán mégis lehetséges. Különösen, ha a négy képet nem egy szemléleti ponthoz kötjük; ha feltételezzük, hogy a szemlélő *nézőszöveget vált* nézelődése közben. Miért is ne tehetné? A *De nézni* című vers programszerűen is megfogalmazza a többnézőpontúságot: „És nézni fentről, letről, mindenféle szögekben...”; vagy ugyanebben a versben, korábban: „nézni, tudod, mint egy formabontó asztalt / egyszerre látni lapját és profilját”. A lapját és profilját egyszerre mutató asztalban a kubisták munkamódszerére ismerünk. A *Négy kocka*, úgy tűnik, az irodalmi kubizmus egy lehetőségével kísérletezik – erre utalhat a cím *kocka* szava is –, amikor a tájat fölbontja négy, más-más perspektívát érvényesítő képre.

A kubisták – Braque vagy Picasso – formabontása, többféle perspektíva szimultán alkalmazása kétféle hatást kelt a befogadóban: egyrészt a világ szétesettségének, tördelttségének élményét közvetíti, másrészt – épp ellenkezőleg – a komplexebb látásnak a lehetőségét kínálja fel. A kétféle hatás végül is egy: a tárgyak megszokott látványa a több-szempontrú ránézésben valóban szétesik – hogy egy (a művészi szándék szerint) teljesebb leképezésben jelenjék meg. Vagyis a lapját és profilját egyszerre mutató asztal közelebb áll a valóságos asztalhoz, mint az egy nézőpontból ábrázolt, „realista” asztal: ez a kubista formabontás lényege és értelme, s nem a néző megbotránkoztatása. Bár a megbotránkoztatás vagy legalábbis meghökkentés sem mellékes: az avantgárd provokálja az elkényelmesedett művészet-befogadót, ki akarja zökkeneni megszokott látásmódjából, konvencionális világából. Lehet másként nézni és gondolkozni, nézz máshogy, gondolkodj máshogyan, mint szoktál – ha az avantgárdnak pedagógiai hajlandóságai lennének, így fogalmazna.

Nemes Nagy Ágnes versében is bőséggel akadnak meghökkentő mozzanatok. Például a párás ablak-kocka belefotografálása a versbe, ráadásul hangsúlyosan, külön számmal ellátott részként. Képkeret, amelyben nincs kép. „A második ablak-kocka párás.” Punktum, ennyi. Kép, amelyen nem látszik semmi. A képiségnek ez a null-foka a bemérési pontja a vers többi képének; ez a kép nélküli kép a *látni* és *nem látni*, a *van* és *nincs* közötti vers-

⁴ A hagyatékban fennmaradt kéziratot Ferencz Győző adta közre a *Vigilia* 1993/1. számában. Kötetben: NNÁ: *Az élők mértana*, I. 699.

⁵ Nemes Nagy Ágnes: *Írószobám*. In: NNÁ: *Az élők mértana*, II. 352.

beli kalandozás voltaképpeni kiindulópontja. A párás üvegen nem látni át, pedig mögötte nyilván van valami.

Nem látni az 1. rész madárnyak-útjához tartozó madár-fejet sem, pedig a megfogalmazás módja egyértelművé teszi, hogy az ott van: „madár-fejét / a homályos kerti sűrűbe nyújtja”. De nemcsak nem látni, hanem még elképzelni sem lehet: ez a madár-fej „el-nem-gondolható”.

Míg a tekintet és a képzelet megakad a párás üvegen és a kerti bozóton, meglepő könynyedséggel hatol át a garázs betontetején: a garázsban „nem láthatóan” sorakozó gépkocsikat láttatja a vers.

A negyedik ablak-kockában az ég ugyan kiválóan látható, ám azáltal, hogy felhőtlen, hogy a „földi légkör ritka némasága” állt be, és „nem írja... fogyhatatlan felhőbeszédeit”, mintegy a lényegétől van megfosztva. Mint ahogy a fej nélküli madárnyak-út is csak ígéret, nem vezet sehova: ahova vezet, annak lennie kell, de még sincs. Az égen, a máskor sűrűn teleírt táblán pedig „egy-két vonal csak, jel-törmelékek, ...foszlány...igéret”.

Az ablakkivágások mindegyikében *paradox kép* mutatkozik. Egyedül a harmadik ablak-kockából látható tarkaharkály látványa valódi látvány – igaz, ez a kép sem nélkülözi a paradox vonásokat. Létező, de nem gyakori tapasztalat a téli *forró* napsütés, s mint ilyen: határeset valószínűtlen és valószínű között. Valószínűtlen valóság a tarka madár, „amint átvág a hómező fölött” – „trópusi színei”-t egyenesen „éghajlat-tévedés”-nek minősíti a látványt szemlélő lírai alany. A vers képei közül ez az egyetlen, amely mozgókép. A látvány olyan váratlan és csodálatos, a fehér hómező és a trópusi tarkaság kontrasztja oly erős, a mozdulatlanságban a mozgás oly intenzív, hogy mintegy „elfordítja a látóhatárt”. Úgy érthetjük, hogy a leginkább hiányaival jellemezhető világban megjelenő villanásnyi szépség, a mozdulatlanságot és életteleniséget megtörő, lendületes vitalitás a szemlélőt fordítja ki eddigi mentális állapotából, szemlélődésének egykedvű nyugalmából. Bizony, az a hómező fölött átrepülő madár egy cseppnyi boldogság, a nyár ígérete.

Egyik tanítványom egy Nemes Nagy-órám után ezt mondta: elfogadja, hogy nagy költészet ez, de hideg, és ezért nem tudja igazán szeretni. Térey János még élesebben fogalmaz: „Nemes Nagy költészete hidegletlős és steril költészet”.⁶

Nemes Nagy Ágnes valóban gyakran elrejtí – s erre a versre ez különösen igaz – a maga érzelmi reakcióit. A frusztráltságnak is, a vágyakozásnak is, az ámulatnak is az olvasóban kell megteremtődnie, kitermelődnie a vers (sokszori) elolvasása során. Nemes Nagy Ágnes csak a képeket rögzíti, *impassibilité*; azt, hogy érzelmek egyáltalán fölmerül-
nének, még a tárgyilagos, csevegő hanggal is leplezi: „s volnának itt még, / volnának itt még részletek, – minek?”; „A harmadik ablak-kocka beton. / Úgy értem: egy garázstető”. A módszert és a tónust lehet szeretni vagy nem szeretni, de nem lehet (vagy nem szabad) nem észrevenni a tarkaharkály leírásában azt a szeretetlenséget és személyes érintettséget, amiről a bevezetőben idézett esszéekben beszél a költőnk.

A tarkaharkály egyébként „rímfelelő”: a színesség révén az 1. rész „apró téli gyümölcsös pettyes” tiszafájára, madár myváltában pedig a kertbeli madárnyak-útra is viszszaulató kép. Az örökzöld tiszafa, amely a téli, lombtalan fák között magabiztos tömbszerűséggel áll „századvégi üvegfestmény-piros” terméseivel, maga is ajándék. Életteleniséget sugall, karácsonyos derűt, s a kulturális utalás révén szecessziós kifinomultságot, intimítást, otthonosságot. Talán csak a mozgás hiányzik ahhoz, hogy maradéktalanul örömteli legyen ez a kép – s ezt a dinamikus elemet hozza majd a 3. részben megjelenő tarkaharkály.

⁶ „Fölkészült, kimért, feszes és feszült ember – ilyen értelemben Babits Mihály főbiás-szorongásos pedantériájának örököse –, írásai tömörek és szárazak. Nyugtalanságát fegyvelmező nagyszszony, aki elfojt, mondatokat és gesztusokat takarít meg. [...] Nemes Nagy költészete hidegletlős és steril költészet.” Térey János: A nagyasszony. Nemes Nagy Ágnesről. *Jelenkor*, 2012/3

A madárnyak-út: ívessége – ezt a keret szögletessége ki is emeli – különös és titkos, sőt van benne valami félelmes is. Hattyú- vagy libanyak, mely furcsán, túlságosan hátrahajlik. A *szótlanság, némaság* képzelet kapcsolódik hozzá („nem szóval, csak kézmozdulattal / jelölhetően hátrahajlik”), mint a titkos, kimondhatatlan dolgokhoz, s mint majd a 4. rész ég-képéhez. Az út a „homályos kerti sűrűbe” vezet – ez a mesei erdő rémségeket rejtő világa lehet, a veszélyek, tudatalatti félelmek territóriuma, ezért „el-nem-gondolható”. Az Antonioni *Nagyítás* című filmjének parkjában lévő csalitos is eszünkbe juthat, annál is inkább, mert a *van/nincs, látható/nem látható, föltártható/kideríthetetlen* problematikája révén érintkezik a *Négy kocka* és a film világa. (Nemes Nagy Ágnes a mozgóképet is szerette, nem csak az állóképet, s ha felkérték, szívesen és kitűnően írt filméről,⁷ a *Nagyítás*ról azonban – tudtommal – sajnos nem.) Nos, az a szabadon repülő harkály ennek a furcsa útnak, ennek a fejetlen majdnem-madárnak is ellenpontja, megnyugtatóan természetes ellenpárja.

*

Az 1. rész összetett érzelmi tartalmú látványa után váratlan és lehangoló, hogy a második ablak-kocka átláthatatlan, és még kísérlet sem történik arra, hogy a pára mögé lessünk. A rövid, egyszólatos rész olyan, mint egy elutasítás. Még erősebb a negativitás a 3. rész első mondatában, ez a mondat szinte megüt: „A harmadik ablak-kocka beton.” Befalazott, bebetonozott ablakszem ez, ezt jelenti a mondat. Mindnyájan láttunk ilyen megszüntetett, vakká tett ablakot, rettenetes látvány. De csak egy villanásnyi ideig érvényes ez a kép, a második sor pontosító gesztusa visszavonja, félreértésnek minősíti a mondat voltaképeni jelentését; a befalazottság lehetősége csak derengő rosszérzéseként marad meg az olvasóban. Ám a módosított kép sem szebb vagy vonzóbb. A beton garázstető csúf és sivár, még ha minősítve nincs is. A költő itt a puszta megnevezés nyelvi kopárságával jellemez.

Ha a párás üvegen nem látni át, miért láthatók a nem látható autók? Amelyek ráadásul kétszeres fedésben vannak (betontető és ponyvaruha). Igaz, maguk a járművek nem jelennek meg látványként: alakjukról, márkájukról, színükről nem szerzünk tudomást. De „a lakkozott, a csiszolt, a krómozott / felületek” belevillannak a szembe, hogy aztán a költő egy bűvész mozdulatával el is tüntesse ezt a fényt: „...felületek villámaint behúzóva” – de csak azért, hogy még beljebb hatoljon, az autók hengereibe nézzen be, s konstataálja a némaságot, mozdulatlanságot, funkciótlanságot: „és hengereikben üregesen / a néma, négy ütem / téli garázsok alvadt hűvösével”.

Sem rousseau-ista ellenérzést, sem avantgárd lelkesedést nem érzünk az autó-leírásban. A „rájukszabott / ponyvaruhában a szerkesztett állatok” megfogalmazásban van ugyan egy csipetnyi groteszk íz, de ez elfogadó, szeretetteli ironia. Mintha azt mondaná: *ez van*, ilyen a modern világ, állatok helyett autók állnak az istállóban, azokat dédelgeti-öltözteti a gazdájuk, nem jószágot. A szemlélő nem minősít, nem sírja vissza a téli üresség Petőfi-féle premodern világát, amelyben mégis van (volt) valami hasonlíthatatlan bensőségesség:

Üres most a halászkunyhó és a csőszház;
Csendesek a tanyák, a jószág benn szénáz;
Mikor vályú elé
Hajtják estefelé,
Egy-egy bozontos bús tinó el-elbődül,
Jobb szeretne inni kinn a tó vizébül.
(A puszta, télen)

⁷ Lásd a *Film* című fejezetet, in: NNA: *A magasság vágya. Összegyűjtött esszék II.*, Magvető, Bp., 1992, 280–328.

És nem idézi föl Nemes Nagy Ágnes a maga pusztaság-verseiben föltűnő lovakat sem:

*Tanyaház. Nincsen ablaka.
Homokkal foltos, szürke gyep
lapján magányos kövület.*

*Gémeskút. Gémjén nincs kolonc.
A kávára bukott az orra.*

[...]

*S mint a felrémlő gondolat,
tűnve, kísértve,
nyárfák között, buckák alatt,
egy lassú lovas ér a rétre.*

*Sovány, fél-mura ló a ló.
Nem is nyereg alá való.
Zötykölve himbál lassu útján,
sárga-sörényes, néma hullám.*

[...]

*Ki patkolt téged, mura-ló?
Micsoda városi kovács
igazgatta egy nyári nap
friss vastól füstölgő patád?
Az őszmellű, az óriás,
a nagy, fehérhúsú kovács
vastag autógumi-darabbal
támasztotta csukló bokád –
meleg válla az oldaladnál,
szinte emelt a nagy, csupasz váll,
és te vékonyad falán át
érezted súlyos fujtatását.
(A lovas)*

Azzal, hogy a *Négy kockában* „szerkesztett állatok”-nak nevezi az autókat, épp csak utal a fenti versek lakhatóbb, elveszett világára, nem idézi meg azt. De az utalás elég erős ahhoz, hogy elérthessük – s ekkor, ezáltal válik nyomasztóvá a ponyva alatt szunnyadó gépkocsik némasága, mozdulatlansága. A „néma, négy ütem” a közvetlen jelentésen túl a négy évszaktól idézheti fel, pontosabban azt, hogy a négy évszak váltakozása megállt, a világ télbe dermedt. (Beúszhat a tudatunkba Juhász Gyula *Tápai lagzi* című verse: „De télen, télen a világ megáll...”) Talán nem önkényes értelmezés, ha a „téli garázsok alvadt hűvösé”-t a politikai-történelmi korszakra, a hatvanas-hetvenes évekre is vonatkoztatjuk.⁸ Ezek a szép és duplán védett autók minden bizonnyal a pártállami elit státusszimbólumai, s hogy ők – az elit tagjai – az urak, az még a betontető rejtettségében is egyértelmű. A szemlélő számára nincs rejtély – a beton átlátható.

⁸ A vers pontos keletkezési időpontját nem ismerjük; az *Egy pályaudvar átalakítása* (1969–1979) című ciklusban található.

Az egész táj, mind a négy részlete hangtalan és ember nélküli. Dermesztő világ – anélkül, hogy drámaian tűrhetetlen lenne (szemben a költőnő negyvenes és ötvenes évekbeli verseinek világával, amelyben a félelem és szorongás a leggyakoribb közérzet). A *Négy kocka* lírai alanya magányos – de ebben a magányban sincs semmi drámai. Lassú, nyugodt, egykedvű szemlélődését azonban valami megzavarja. Azt a tarkaharkályt nem lehet fásult, bölcs rezignációval nézni. Az a tarkaharkály mit sem törődik a mostoha viszonyokkal, éghajlattal, tollazatának célszerűtlenségével. *Van*, teszi a dolgát. Egy pöttynyi szuverenitás repül el – mit repül! átvág! – a hómező fölött. És, tudjuk, „elfordítja a látóhatárt, / mint egy volánt, pörögve, / déli napot villámló délkörökre”. A szemlélőnek immár más-ként kell néznie a világot.

És akkor felnéz az égre – vagyis átnéz azon az ablak-kockán, amelyen át az égbolt látszik. Talán jelet vár, égi megerősítést. Gyönyörű a ráncatlan ég, de nincs üzenet, nincs hírhozó – angelos – sem, mint annyi más Nemes Nagy-versben: „egy-két vonal csak, jeltörmelékek, / megkísérelt értelmezések, / foszlány”. De nem a töredékesség, némaság, üresség, nem a kudarc regisztrálása zárja a verset, hanem két, a jövő felé nyitó szó: „kép-ző, ígélet”.

Talán ez a következménye, ha igazán megnézünk egy tarkaharkályt.